

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

A magyar táj Kölcsey Ferenc Hymnusában

A térkép és a táj

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, / s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály” – cseng a fülünkbe gyakran Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* (1944) című költeményének jól ismert részlete, amikor a magyar tájról gondolkodunk.¹ Radnóti versében – mely előkelő helyet foglal el Kölcsey *Hymnusa*, Vörösmarty *Szózata* és Petőfi *Nemzeti dala* mellett a magyar nemzetről, illetve a magyar nemzethez szóló költemények sorában² – a táj

* A szerző a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet XIX. Századi Osztályának tudományos segédmunkatársa.

¹ RADNÓTI Miklós, *Összegyűjtött versei és versfordításai*, szöveggond., jegyz. és utószó FERENCZ Győző (Budapest: Osiris, 2006), 215–216, 215.

² A *Hymnus* közösségsszemléletét vizsgálva idézi a verset tanulmányában: DÁVIDHÁZI Péter, „»Öseinket felhozád«: Szimbolikus honfoglalások a *Hymnus* befogadó formuláiban”, in DÁVIDHÁZI Péter, „*Vagy jőni fog*”: *Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben*, 54–72 (Budapest: Ráció, 2017), 72. Lásd még: MILBACHER Róbert, „A közösségi reprezentáció kényszere és csapdája: Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...* verse mint egy hagyomány végpontja”, in MILBACHER Róbert, *Bábel agoráján: Esszék, tanulmányok a nemzeti iroda-*

effajta szemlélete, a térképként való olvasás egyértelműen pejoratív szerepbe kerül, hiszen az élettel teli és emlékek által élővé tett térrel szemben katonailag értelmezhető (műszerekkel fölmérhető és lebombázható), kulturális vonatkozásoktól mentes fizikai objektumok összességének tekinti a magasból kirajzolódó látképet. A „térkép” kifejezés e kontextusban az emlékezzettel és sajátos arculattal bíró táj *ellentéte*: a táj olyan szemlélete, amely nem közvetlen, személyesen hozzáférhető tájélmény, hanem reprezentáció általi érzékelés – amely a repülés elterjedése és hadászati felhasználása révén a 20. századra immár közvetítő médium, reprezentációs felület (térkép) nélküli tapasztalatként volt elgondolható. Metaforikus síkon pedig (a pilóta „idegen” tekintetén túl) a térkép a *hatalom tekintetét* is magában foglalja: a tér politikai kisajátításának legismertebb reprezentációs módját.

A nacionalizmussal foglalkozó 20. századi kutatások, a kritikai elméletek és a posztkoloniális diskurzus révén bevett gondolati sémává vált a kartográfiának a politikai hatalommal való összekapcsolása. Az e kérdést tárgyaló esettanulmányok – lett legyen a *kartográfiai nacionalizmus*, *imperializmus* vagy *kapitalizmus* a gondolatmenet témája – változatos módokon tárták fel a neutrálisnak és tárgyilagosnak gondolt térképészeti reprezentáció alakulástörténetét, a kartográfia hatalmi dimenzióit és az ábrázolásba kódolt társadalmi, etnikai, kulturális stb. jelentéseket.³ A tér-

lomról, 92–100 (Pécs: Pro Pannónia, 2015); FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris, 2009), 620–622.

³ Ernest GELLNER, *A nemzetek és a nacionalizmus*, ford. BARABÁS András (Budapest: Napvilág, 2009), 174–175; Denis WOOD, *The Power of Maps* (New York: Guilford Press, 1992); Denis WOOD, John FELS és John KRYGIER, *Rethinking the Power of Maps* (New York–London: The Guilford Press, 2010); John Brian HARLEY, *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2001); Thomas McCall WOODFIN, *The Cartography of Capitalism: Cartographic Evidence for the Emergence of the Capitalist World-system in Early Modern Europe* [2007], hozzáférés: 2024.03.29, <https://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-2075/WOODFIN-DISSERTATION.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; Jeffrey C. STONE, „Imperialism, Colonialism and Cartography”, *Transactions of the Institute of British Geographers* 13, 1. sz. (1988): 57–64; Tania ROSSETTO és Laura LO PRESTI, „Reimagining the national map”, *Dialogues in Human Geography* 12, 1. sz. (2022): 5–27. Magyar nyelven lásd a *Replika* folyóirat tematikus összeállítását: „Tér és nemzet”, szerk. ZOMBORY Máté, *Replika* 56–57 (2006); illetve: ZOMBORY Máté, *Az emlékezés térképei: Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után* (Budapest: L'Harmattan, 2011); GYÁNI Gábor, „A tér nemzetiesítése: elsajátítás

képi reprezentációval kapcsolatos elgondolások történetiségét figyelembe véve ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy a térkép modern és poszt-modern kori „rossz sajtója” nem eleve adott, hanem egy hosszabb technológiai-kulturális-társadalmi folyamat eredménye. E dolgozat egy olyan korba, a 19. század első harmadába vezeti vissza az olvasót, amelyben épp csak megkezdődik a nemzeti térrel kapcsolatos kollektív képzetek tudatos alakítása. Kölcsey Ferenc korában a haza territoriális egységként való elgondolása alapvető kérdés volt a nemzetépítésben részt vállaló elitek számára, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a nemzeti tér imaginációja – a korszak igen korlátozott mobilitási és technológiai lehetőségeit figyelembe véve – elsősorban *nyelvi reprezentációkon* keresztül volt lehetséges, melyhez képest a sajátja való ráismerés *vizuális* módjai újszerű, modern felfogást képviseltek. Innen nézvést a 18. század végi, 19. század eleji nagyszabású hazafias tájköltemények divatja, a térképhasználat-térképkészítés oktatásban való elterjedése, a tájképfestészet felfutása, majd pedig a metaszetekkel illusztrált képes sajtó kiépülése egy-egy lépcsőfoknak tekinthető az imaginárius térképzés alakulástörténetében.

Tanulmányomban azt kívánom bizonyítani, hogy a *Hymnus* azért is különleges helyet foglal el a szakrális jelentőséggel felruházott hazafias költemények között, mert nem pusztán általános utalások formájában mutatja be a hazát,⁴ hanem kísérletet tesz a nemzeti tér imaginárius megteremtésére, méghozzá a tájhoz való viszonyulás különböző módjait változtatva. A következőkben elsőként a tájleíró költészeti metódusok 19. század eleji átalakulását példázom a Kölcsey-verskorpusz néhány darabjának kiemelésével, a versbe komponált földrajzi egységek történelmi távlatait állítva a fókuszba. A továbbiakban, a *Hymnus* elemzése során pedig amellet fogok érvelni, hogy Kölcsey nagyszabású költeményének történelmi vízió-

és kisajátítás”, *Helikon* 56, 1–2. sz. (2010): 239–257. A magyar nemzeti tér megalkotásáról átfogó földrajztudományi és kultúrantropológiai keretben (főképp 1920 utáni folyamatokra koncentrálván) lásd KEMÉNYFI Róbert munkáit.

⁴ Lásd: „Ez a föld, melyen annyiszor / Apáid’ vére folyt; / Ez, melyhez minden szent nevet / Egy ezred, év csatolt.” VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költeményei*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Vörösmarty Mihály összes művei 2 (Budapest: Akadémiai, 1960), 210–211, 210; „Kárhozottak ősapáink, / Kik szabadon éltek-haltak, / Szolgaföldben nem nyughatnak”; „Hol sírjaink domborulnak, / Unokáink leborulnak”, PETŐFI Sándor, *Összes versei*, gond. és utószó KERÉNYI Ferenc, Osiris klasszikusok (Budapest: Osiris, 2005), 891–892.

jában, retorikai és poétikai felépítésében kifejezetten fontos szerepe van a táj színrevitelének, mivel a tájábrázolás *földrajzi konkrétságát* és *bibliai utalásrendszerét* egyszerre mozgósítva alkotja meg egy, a nemzeti közösségbe való érzelmi bevonódásra alkalmas haza (nyelvi) képét.

Árkádiától Kárpát szent bércéig

Kölcsey Ferenc költői életművét áttekintve elmondható, hogy nem alkotott kifejezetten tájleíró jellegű, tárgyaként egyértelműen valamilyen tájegységet megjelölő, mitológiai, történelmi témától vagy a lírai szubjektum önelbeszélésétől elválasztott s a földrajzi tér bemutatására szorítkozó költeményt. Ugyanakkor, ha a debreceni kollégium tanulójaként a deákos klasszicizmuson iskolázódott, s a romantikus költészetet az antikvitás poétikai-retorikai hagyományain átszűrve kimunkáló költő és tudós olvasmányaira vetünk egy pillantást, látnivaló, hogy a tájleírás divatja⁵ közvetve őt sem kerülte el. A 18. századi tájköltemények Angliából kiinduló hulláma – természetesen német közvetítéssel (Haller, Gessner, Matthisson) – Kölcseyhez is eljutott.⁶

Ennek megfelelően találunk példát a verskorpuszban olyan alkotásra, amelyben a lírai én önelbeszélését, a vershelyzetet, illetve a vers tárgyaként megjelölt témát, fogalmat színesítendő megjelennek természeti tájak, hol az antik pásztorköltészetet imitáló módon, hol pedig az érzékeny irodalom

⁵ A témához lásd: GERGYE László, „Bessenyei György és a leíró vers”, in *A szétszórt rendszer: tanulmányok Bessenyei György életművéről*, szerk. CSORBA Sándor és MARGÓCSY Klára, 85–91 (Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 1998), BESSENYEI György, *Költemények*, s. a. r. GERGYE László, Bessenyei György összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 25–30; VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 54–77; KOMÁROMY Zsolt, „A tájábrázoló hoszszüvers” in *Az angol irodalom története 1640–1830: Első rész*, főszerk. BÉNYEI Tamás, szerk. KOMÁROMY Zsolt, GÁRDOS Bálint és PÉTI Miklós, *Az angol irodalom története* 3, 349–373 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2021).

⁶ A Kölcsey-levelezésből tudható, hogy Kölcsey ismerte Albrecht von Haller *Die Alpen* (1728) című költeményét, valamint a Kölcsey-könyvtár jegyzékében megtalálhatóak Salomon Gessner és Friedrich Marthisson műveinek 1783-as, illetve 1803-as kiadásai. SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*, Nemzeti téka (Budapest: OSZK-Gondolat Kiadó, 2009), 47, 52, 73, 80.

stilizált háttereként. Előbbire kitűnő példa Az Arcász 1809-ből,⁷ utóbbira pedig a *Berkemhez* (1824)⁸ vagy az évszak- és napszakversek sémáit a vallo-másos beszédmóddal ötvöző *Esti dal* (1824).⁹ Hogy Kölcseyt már igen korán foglalkoztatta a *kultúrtájként* értett haza, a nemzeti művelődés problematikája, arra bizonyítást az 1811-es, Szemere Pálhoz címzett *Andalgások* című költeményt érdemes idézni, amelyben szembekerül egymással a műzsák lakóhelye, az eszményi – főképp a svájci Alpok mintájára megformulázott – táj, hol „[...] Genius’ szelíd nyomának / Láttatnak nyilván jelei” és a hazai föld, hol „Pusztúlt váraknak omladékin / A’ Musa búsan tévedez”.¹⁰ A korban divatos témát – Magyarország gazdasági prosperitását és/vagy kulturális elmaradottságát¹¹ – feldolgozó versben Kölcsey nem csupán a svájci Alpok bájaiért rajongó költők (Haller, Gessner) szellemét idézi meg Matthisson költeményeiből inspirálódva,¹² hanem a magyar lantot (eddig hasztalan) zengető poétákat is: egy nehezen félreérthető utalás szintjén

⁷ „Nekem virít a’ zöld mező, nekem / A’ Rózsa lenge bokrokon, / Bús hanggal hús erdőknek dalosa / Nekem csattogja szép dalát. / En hallom Nymphák’ ömlő énekét / Szent csermelyeknek partjain, / Mellyen Chitone fellegek között / Borongó képpel andalog.” KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2001), 20–21, 20.

⁸ „Szent berek, itt hol örök vizeid’ forrása kicsordul, / ’S illatozó partján habja csörögve lezúg; / ’S hol, puha fészke felett nyögven philomela keservét, / Bokraid árnya közül csatog az éjeli dal: [...]” Uo., 131.

⁹ „Kertemre szelíden / Az estve leszáll; / Lágy szél nyög epedve / Virágainál. / ’S míg szél nyög epedve / Virágainál, / Harmatja szememnek / Azokra leszáll.” Uo., 132–133, 132. Napszakot verstémává tevő költeményt is találunk a Kölcsey-korpuszban, ilyen *Alkonyi dal* (1825) is, ugyanakkor a (stilizált) táj itt is leginkább a lírai beszélő hangulatának illesztrálására szolgál. Uo., 138–139.

¹⁰ Uo., 30–34, 30, 32.

¹¹ Más előjellel – a magyar táj természeti gazdagságát és hasznosíthatóságát visszhangozva – teszik témájukká ugyanezt Berzsenyi Dániel *Magyarország és A Balaton* című költeményei, melyek szintén Matthisson hatásáról tanúskodnak. Vö.: S. LACZKÓ András, „Két sor Matthissontól, avagy szép-e az Illius?”, in *Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, szerk. MILBACHER Róbert, 46–59 (Pécs: Kronosz Kiadó, 2014); VADERNA Gábor, „Idyll and Tension: An Example of Hungarian Landscape Poetry”, in *Portraying Countryside in Central European Literature*, szerk. Jakub IVÁNEK és Jan MALURA, 90–102 (Ostrava: University of Ostrava, 2021).

¹² „Ót Roche’ hársai közt susogva / Hevít Haller’ szelleme; / És rózsalánccsal tartja fogva / Az égi Nagyság’ kellemé.”; „Vagy égi Musa Gessnerednek / Édes hangjain kebledre hull, / Sebes verési csendesednek, / Lelkén szelíd alkony vonúl [...]” KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 30–31.

Kisfaludy Sándort,¹³ a fiatalon elhalt Dayka Gábort,¹⁴ illetve a nagybetűs „Küzdő”-ként megjelölt Kazinczy Ferencet is. A lírai beszélő (andalgó) arra kéri a múzsát, hogy

[...] lágyúljon a' végezés,
Lengjen körülünk gyöngö szellet,
'S emelje lelkeink' íhletés;

Vegyék-fel ömlő hangjainkat
Karpát' kinyúló szírtjai,
Érezzék forró lángjainkat
Ister' zöldellő martjai;

A' dalra szebb honunk' leányi
Miként Nymphák táncoljanak,
Berkeink, mint Széphalom' virányi,
Elysionná váljanak;

Fonjunk a' Küzdő' szent fejébe
Nem hervadandó koszorút,
Sírjának hűves éjelébe
Rózsák közt menjen biztos út.

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív' verései,
'S szentek, mint oltár, emlékénél
A' Hűség' csendes könyei.¹⁵

¹³ „Tekintvén századokra vissza, / Ha Somlónk' ormain megáll, / Az édes cseppet könnyel issza, / Lantján víg hangot nem talál.” Az idézett részlett végkicsengése (a múzsa „víg hangot nem talál”) mintha Kisfaludy Sándor regéinek komor hangulatára is utalna némiképp.

¹⁴ „Lehajlik Dayka' sírkövére, / 'S borítja lelkét fájdalom, / Ah, Chárisoknak kedveltére / Sírjában szállt csak nyugalom!” Uo., 33.

¹⁵ Uo., 33–34.

A költemény érdekessége, hogy bár a szövegben megelevenített (a kultúrát vagy annak hiányát szimbolizáló) tájak – az Olümposz vagy aktuális megfelelője, az Alpok, illetve a mindezzel szembeállított sivár magyar vidék – többnyire staffázsszerű elemekként vannak csak jelen, a szövegben egyfelől konkrét földrajzi meghatározások olvashatók („Karpát’ kinyúló szírtjai,”; „Ister’ zöldellő martjai”), melyek közül az utóbbi, a Duna meredek partjait emlegető mondat egy-egy változata Kölcsey későbbi írásaiban, a *Hymnusban* és a *Mohács* című esszében is felbukkan. Másrészt a sorban harmadik konkrét földrajzi tájként azonosítható vidék egy tulajdonképpen még csak virtuális, eljövendő irodalmi centrum, Széphalom felvirágoztatásának igényét tükrözi.¹⁶ Széphalom a versben nem bír historikus idővonatkozással, voltaképp egy megteremtésre váró elíziumi vidék, amit azonban Kölcsey – egy valamikor a közeli jövőben révbe érő civilizatorikus projekt eredményeképp, azt megelőlegezve – antik aranykorokat idéző *időtlen értékekkel* ruház fel, hasonlóképp a Festetics György-féle mintagazdaság és könyvtár felépülését (*Keszthely*) vagy épp a helikoni ünnepségeket (*Himnusz Keszthely isteneihez*) üdvözlő Berzsenyi Dánielhez.¹⁷

Az 1810-es évek közepétől kezdődően azonban a hazai táj – romantikus látásmódra jellemző – történelmi távlatai kapnak hangsúlyt a verskorpuszban, összhangban Kölcsey történelemszeméletének változásával is.¹⁸ Ennek példáit láthatjuk a középkori országgyűlések helyét, Rákos mezejét megéneklő költeményekben (*Rákos’ nymphájához*, 1814; *Fejedelmünk hajh...*, 1817; *Rákos*, 1821);¹⁹ a török elleni harc küzdelmeit felidéző versekben (*Az ostrom Kőszegnél*, 1818; *Munkács*, 1831), illetve a jól ismert *Huszt* (eredetileg: *Régi várban*) című 1831-es epigrammában. Kölcsey esetében is az érzékenységekben elterjedt romkultusz romantikus funkcióváltása jelzi a természeti

¹⁶ Minderről lásd: DEBRECZENI Attila, „Széphalom: Kazinczy és egy emlékezhely születése”, *Irodalomismeret* 30, 3–4. sz. (2020): 5–51.

¹⁷ „S nézzétek, hol ama már feketült falak / Látszatnak, menedékvárak ott vagyon!” (*Keszthely*). Vö.: S. VARGA Pál, „Verstípus és stílustörténet: a magyar tájlíra három változata (*Keszthely*, *Az alföld*, *Nádas tavon*)”, *Studia Litteraria* 58, 3–4. sz. (2019): 121–139, 123–127.

¹⁸ SZAUDER József, „Kölcsey Ferenc: Himnusz”, in *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfigig*, szerk. KULIN Ferenc és MEZEI Márta, 214–231 (Budapest: Gondolat, 1975), 217–219.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: KERÉNYI, Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3 (Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002), 275–277.

táj funkcióváltását: az idealizált és megművelt, hasznos táj helyett az ábrázolt tér sajátos arculata és történetisége kerül előtérbe.²⁰ Mint Kerényi Ferenc fogalmaz a reformkori Alföld-, Rákos- és Visegrád-kép alakulása kapcsán, a rom „a romantikában az elmúlás jelképe, egyszersmind alkalom a merengésre, a hajdankor nagy életének felidézésére [...], ahogy azt epigrammában (Kölcsy Ferenc: *Huszt*), ódában (Kölcsy: *Hymnus*) és elégiák sorában tapasztalhatjuk a reformkorban”.²¹ Kerényi felsorolását persze annyiban érdemes árnyalni, hogy bár Kölcsy valóban felhasználja a romantika ezen ismert motívumát, nem minden esetben követi a romábrázolásnak a passzív merengéssel, múltba révedéssel asszociált gondolati sémáját, hiszen például a *Huszt*-ban a vár oszlopai között „lebegő rémalak” épp e szemlélet hiábavalóságával és a jelenbéli cselekvés szükségességével szembesít: „És mond: Honfi mit ér epedő kebel e’ romok’ ormán? / Régi kor’ árnya felé visszamerengni mit ér? / Messze jövődövel komolyan vess össze jelenkort; / Hass, alkoss, gyarapíts; ’s a’ haza fényre derül!”²²

A *Hymnus* azonban mindezeken túlmutat, hiszen Kölcsy e költeményében egy olyan szövegbe komponálja bele a magyar tájat, amelynek beszélője a *múltból* szól hozzánk (tehát a színre vitt földrajzi tér „látványa” alapvetően is egy történelmi tekintetet tükröz), de amely szöveg egy közös emlékezeti térbe tudja integrálni a nemzeti közösség *múltbéli*, *jelenkori* és *jövőbeli* tapasztalatát is. S végül, amely szöveg beszédaktusként – nyelvi teremtmőereje, kulturális rétegzettsége és retorikai-poétikai felépítése révén – alkalmas egy, a haza megszentelt földjéhez már nemcsak az ősi származás jogán kötődő, hanem a magyarságba (az alcímben szereplő „magyar nép” fogalmába) egy szélesebb értelmű nemzethez való tartozás jegyében integrálódni tudó hagyományközösség (azaz a kései utód) megszólítására is.²³

²⁰ Vö.: VÖRÖS, *Természetszemlélet...*, 75–76.

²¹ KERÉNYI, *Pest vármegye irodalmi élete...*, 267.

²² KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 160. E tekintetben tehát Kölcsyre is igaz, amit Kerényi Ferenc Petőfi kapcsán fogalmaz meg, miszerint „az átvett, öröklött vagy kölcsönzött motívumot alkotó módon értelmezi [...]”. KERÉNYI, *Pest vármegye irodalmi élete...*, 267.

²³ Mindehhez lásd: DÁVIDHÁZI Péter, „»Őseinket felhozád«...”; valamint S. VARGA Pál és FÓRIZS Gergely tanulmányát kötetünkben.

Kárpát szent bérctől Bécs büszke váráig

A költemény alcíme („a’ Magyar nép’ zivataros századaiból”) – mely egyedül a vers első, 1829-es *Aurorabéli* publikálásakor maradt el, de mind Kölcsey 1823. január 22-én letisztázott kéziratán, mind az 1832-es *Versek* című kötetbe került változatban szerepel – egy éghajlati jelenséggel, a *zivatar* képzetével jellemzi azt a kort, amelyből a szöveg beszélője szólni kíván. A zivatarnak – miképp a vers több, természeti környezetre utaló képének – bibliai vonatkozása is van, hiszen az Ószövetség büntető Istenét saját bűnei miatt magára haragító ember természeti csapások általi szenvedésére utal.²⁴ Ugyanakkor hangulatfestő motívum is, mivel megadja a versben felépíteni kívánt komplex látkép sötét alaptónusát, kapcsolódva az érzékenységgel és a romantika irodalmában igen kedvelt *tengeri vihar* érzelmdús szcénájához, amely a költemény utolsó strófájában is szerepet kap majd.²⁵ Az első strófa voltaképp a saját népéhez 16–17. századi prédikátorként²⁶ szóló s egyszerre az Úr „áldását” (a bűnbánat méltánylását és a büntetés mérséklé-

²⁴ Lásd Ézsaiás próféta fenyegető mondását az egyiptomi Fáraó oltalmába menekülőkről (Ézs 30,30): „És megzendíti az Úr dicsőséges szavát, karjának lesújtását megmutatja megbúsult haragjában és emésztő tűz lángjában, vízarádással, zivatarral és jégeső kövével.” A zivatar mint baljós természeti jelenség Jób könyvében (Jób 26,20) és Újszövetség szövegében (Mát 16,3) is felbukkan. (A bibliai idézeteknél Károli Gáspár modernizált fordítását használtam.) Kölcsey *Hymnusának* és Szenci Molnár Albert zsoltárainak összefüggő motívumairól lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 717–719, 738–739.

²⁵ A Kölcseyvel ellentétben világlátott testőríró, Kisfaludy Sándor 1796-ban keletkezett naplójának legérzelmdúsabb egysége az a záró szakasz, amely a franciaországi Nizza és az olasz Noli közötti – végül szerencsés kimenetelű – tengeri vihart írja le. KISFALUDY Sándor, „Napló és Frantzia Fogságom”, in KISFALUDY Sándor, *Szépprózai művek*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár: Források: Régi kortársaink 1, 40–118 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997), 114–118. A tengeri vihar élményét A’ *kesergő szelelem* (1801) XVI. Énekében is megörökítette, lásd: KISFALUDY Sándor, *Összes költeményei*, 2 köt., Remekírók képes könyvtára 3–4 (Budapest: Lampel Róbert, 1901), 1:84–89. A vihar jelentőségéről az érzékeny irodalomban (átfogó esztétikatörténeti háttérrel) lásd: ANTAL Áron, „A vihar mint morális kihívás (Viharjelenetek az érzékeny irodalomban)”, *Irodalomismeret* 32, 2. sz. (2022): 4–23.

²⁶ Vö.: SZÖRÉNYI László, „A Hymnus helye a magyar és a világirodalomban”, in *A Hymnus költője: Tanulmányok Kölcseyről*, szerk. LUKÁCSY Sándor, 11–15 (Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár Megye Tanácsa, 1974).

sét) kérő, azt a közösség számára paraklétoszként²⁷ kieszközlő lírai beszélő szózata. Ezt követi a kiválasztott nép, a zsidóság²⁸ mintájára megformulázott magyar nemzet múltbéli dicsőségének és jelenkori hanyatlásának szembeállítás, amelyben szintén szerepet kap a sajátosan magyarként karakterizált táj. A dicső múlt (cselekményesítést és leíró elemeket éppúgy tartalmazó) összefoglalása ekképp hangzik a 2–3. versszakban:

Öseinket felhozád
Karpát' szent bérceze,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
'S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád' hős magzatjai
Felvirágozának.

Érttünk Kunság' mezejin
Ért kalászt lengettél,
Tokaj' szőlővesszejin
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk' gyakran plántálád
Vad Török' sánczára, '
S nyögte Mátyás' bús hadát
Bécsnek büszke vára.²⁹

Az idézett két strófában, mely a magyar történelem dicső periódusának fontosabb momentumait említi, a magyar nép harci virtusát kiemelve, Kölcsey a nemzeti történelmet a romantikus költészetre jellemző *couleur locale* elemekkel, jellegzetes magyar tájakkal montázsolja össze. S ebben a

²⁷ Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, „»Szánd meg, Isten, a magyart«: A Hymnus paraklétoszi szerephagyomány”, in DÁVIDHÁZI, „Vagy jóni fog”..., 37–53.

²⁸ A református magyarságtudat számára alapvető zsidó–magyar párhuzamról és Farakas András *A zsidó és a magyar nemzetről* című művének jelentőségéről lásd: BITSKEY István, *Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában*, hozzáférés: 2024.03.11, https://real-eod.mtak.hu/9737/1/Bitskey_Istvan_szekfoglalo2013.pdf

²⁹ KÖLCSEY, *Versek és versfordítások*..., 103–105, 103.

relációban a hősies, vitézi helytállás pozitív értéktulajdonításának párja a magyar föld gazdagsága, termékenysége (ért kalász, nektár, felvirágzás), valamint a táj szépsége („általad nyert szép hazát”) lesz.³⁰ A honfoglalás momentumát rögzítő tájképben őseink a Kárpátokon keresztül hatolnak be az új haza területére („Őseinket felhozád / Kárpát szent bércére,”),³¹ ezt követi a két folyót szerepeltető pár sor a magyarokkal benépesülő Kárpát-medencét szimbolizálva („S merre zúgnak habjai / Tiszának, Dunának, / Árpád hős magzatjai / Felvirágozának.”), majd a következő, harmadik versszakban hangsúlyozódik a magyar táj termékenysége a kunsági búzkalász és a tokaji szőlővesszők említésével („Értünk Kunság’ mezejin / Ért kalászt lengettél, / Tokaj’ szőlővesszejin / Nektárt csepegtettél”), melyet a török elleni sikeres hadjáratok, illetve Hunyadi Mátyás Bécs ostromáig vezető uralkodói diadalútja egészít ki a versszak második négy sorában.

Mint ismeretes, a *Hymnus* nem tájvers, ugyanakkor a fentiekben idézett két versszakkal jól példázható a magyar tájleíró költészet századeleji átalakulása. A költemény ima, fohász jellegéből adódóan a *Hymnus*ban egyértelmű a táj szakrális aspektusa – egy elvonatkoztatott-mitologikus térben járunk, s a szöveg érzékelteti, hogy a magyar föld prosperitása a teremő Isten áldásából következik –, illetve a tájjal kapcsolatos toposzkészlet (*fertilitas Hungariae*) sem éppen új, ugyanakkor a szüksézáví tájleírás metódusa nem mondható sematikusnak. A két versszakban megidézett (s a későbbiekben további elemekkel kiegészülő) tájkép egyszerre mutat meg időbeli és térbeli struktúrákat (történelmi kronológiát, környezeti gazdagodást és horizontális mozgást); továbbá a leírás igyekszik sajátosan magyarként feltüntetni az ábrázolt teret, hiszen a gazdálkodás-életmód helyi sajátosságainak (mezőgazdaság, szőlőtermesztés) említésén túl hozzáve-

³⁰ Értelmezésem szerint Kölcey *Hymnus*ában is érvényesül a tájábrázolás azon 18. századi felvilágosult hagyománya, amely a megművelt tájban találja meg a szépséget. Vö.: S. VARGA, *Verstípus és stílustörténet...*, 121–123.

³¹ A Kárpátok „szent bércként” való megnevezése szintén ószövevségi allúzió, a „szent hegynek” vagy „Isten hegyének” is nevezett Hóbre (Sínai-hegy) utal, párhuzamba állítva a zsidók pusztai vándorlását a magyarok útjával. Vö.: BARTHA Tibor, szerk., *Keresztény bibliai lexikon*, 2 köt. (Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993–1995), 1: 673, 2:486–487, 2:409–410.

tőlegesen behatárolható földrajzi megnevezések (Kunság, Tokaj) hangsúlyozzák a történeti táj konkrétságát.³²

A megszentelt haza gazdagságát és termékenységét érzékeltető két strófa vonatkozásában érdemes nyitni egy rövidebb exkuzust. Mint a vers értelmezéstörténetében már többen felhívták rá a figyelmet, a *Hymnus* második versszakában szereplő „Tiszának, Dunának” fordulat, egészen pontosan a két legnagyobb hazai folyó szerepeltetésének a Tisza elsőbbségét tükröző sorrendje kissé meglepő, s magyarázatra szorul. A Kölcsy verseit és versfordításait sajtó alá rendező Szabó G. Zoltán úgy fogalmaz a kritikai kiadás jegyzeteiben, hogy a versben a Tisza, „a közszokás ellenére előbb említődik, mint a Duna, holott ez metrikailag indifferens szerkezet”. De nemcsak arról van szó, hogy a korabeli magyar költészeti köznyelv konvencióihoz képest itt meglepő módon a Tisza megelőzi a Dunát, illetve arról, hogy nincs metrikai, prozódiai oka a két szó felcserélésének, hanem arról is – miképp Szabó G. Zoltán utal rá szűkszavúan –, hogy „a Tisza mint a legmagyarabb folyó” szerepel a versben, amely „az egykori Magyarország területén ered, s ugyanott folyik a Dunába”.³³ Kovács Sándor Iván pedig úgy fogalmaz a verset Berzsenyi Dániel *Magyarország* (1799) című ódájával összevető írásában, hogy Kölcsy *Hymnusa* kifejezetten „tiszai tájolású”. Tanulmányában – utalva arra is, hogy a korábbi századok költészetében mennyivel népszerűbb volt a magyar hazát metonimikusan jelölő Duna szerepeltetése – a hun-magyar azonosságtudattal, valamint Kölcsy kelet-magyarországi származásával hozza összefüggésbe a *Hymnus* keleti tájolását, valamint a két folyó versbéli sorrendjét. Ugyanakkor a sorrendnek – ez Kovács Sándor Iván legnyomósabb érve – minden bizonnyal történeti logikája van, hiszen „a honfoglalók kelet felől jöttek [...],

³² Megjegyzendő: Kölcsy *Hymnusában* nem behatárolható, hogy a Kis- vagy a Nagykunságról van szó, így a „Kunság” mezejin” megfogalmazás általánosságban jelképezi a termékeny tájat.

³³ KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 725. A Szabó G. Zoltán által „indifferensnek” nevezett szerkezet persze nem érdektelen verstani szempontból: a „Felvirágozának” sor utolsó magánhangzói harmonikusan illeszkednek a második helyre került „...Dunának” szóval (ne feledjük: az o és az u szomszédok a magyar magánhangzó rendszer nyíltabbá válási folyamatában); ugyanakkor az előbbi sor z hangja („Felvirágozának”) jobban simulna egy, a Tiszával végződő sorral („...Tiszának”).

először a Tisza felső folyásának tájait vették birtokba; azt a vidéket, ahol maga Kölcsey is született.”³⁴

Persze tudható, hogy Kölcsey másutt ezzel ellentétesen járt el. Egyik legismertebb, az 1830-as évek elején keletkezett³⁵ esszéje, a *Mohács* egy egészen hasonló fordulatban említi a Dunát és a Tiszát, ám épp a közszokásnak megfelelő sorrendben. A szöveg beszélője, miután felsorolja, hogy a különféle intézmények (színház, országgyűlés, egyház) miért nem alkalmasak a nemzeti közösség megalapozására, megállapítja:

Mi más lenne az, ha őseitek s egész házatok öröm és bánapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban egyformán ülnétek! mert íme, hol a paloták urának őse győzött, vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birtok egyeselek sajátja: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.³⁶

S. Varga Pál annak igazolásaként idézi az értekezés ezen passzusát a nemzeti múlt szakralizálásáról szóló legújabb tanulmányában, hogy „Kölcsey maga sem képviselt egységes álláspontot a nemzet mibenlétét illetően”, hiszen míg a „*Hymnus* az eredetközösségi nemzetfogalmon alapult”, a *Mohács* című írás „a közös múltban, a kollektív emlékezetben jelölte meg a nemzet mint hagyományközösség alapját.”³⁷ Mivel az idézetben szereplő „őseitek” kifejezés már nemcsak a honfoglaló nemességet, hanem a „kunyhók lakóját”, vagyis a parasztságot is megszólítja, ebben a konstellációban a közös hazaként felfogott földrajzi tér országnyi kiterjedése – és a két fo-

³⁴ Kovács Sándor Iván, „*Dunaiság, Tiszaiság*”: Berzsenyi „Magyarország”-ódája és Kölcsey „*Hymnus*”-a, hozzáférés: 2023.12.04, <http://www.c3.hu/-iris/00-23/kovacs.htm>; lásd még: „*S merre zúgnak hajjai Tiszának, Dunának*” (1–2. rész), hozzáférés: 2023.12.04, <https://www.epa.oszk.hu/00000/00016/00057/000718.htm> és <https://www.epa.oszk.hu/00000/00016/00059/000921.htm>.

³⁵ A *Mohács* datálásával kapcsolatos problémákról lásd: SZILÁGYI Márton, „Mikor keletkezhetett Kölcsey Mohácsa?”, in *Mezei Márta 75. születésnapjára*, szerk. SZABÓ G. Zoltán, 63–67 (Budapest: Balassi-MTA ITI, 2004); valamint ONDER Csaba jegyzetét a kritikai kiadásban: KÖLCSEY Ferenc, *Erkölcsei beszédek és írások*, s. a. r. ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas, 2008), 164–166.

³⁶ KÖLCSEY Ferenc, „Mohács”, in KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek és írások...*, 34–46, 44.

³⁷ S. VARGA Pál, „A nemzeti múlt szakralizálása Kölcsey Ferenc *Hymnusában*”, *Alföld* 74, 3. sz. (2023): 75–80, idézet: 76; valamint kötetünkben.

lyó országos jelkép mivolta – is egyértelműbb. Egyetértve S. Varga Pál érvelésével, a *Hymnus* alcímében szereplő „magyar nép”, melynek őseit Isten vezette be a Kárpát-medencébe, a korban csakugyan nem volt másképp érthető, csak vérségi köteléken alapuló eredetközösségként, a költemény értelmezés- és használatérténete azonban bebizonyította, hogy Kölcsey műve mégis alkalmasnak találtatott egy szélesebb értelemben vett nemzeti közösség megszólítására.³⁸

A költemény e szakaszával kapcsolatban érdemes még egy vonatkozásra utalni. A *Hymnus*ban megjelenő paraklétoszi szerepmintáról írott klaszszikus tanulmányában Dávidházi Péter kitér arra, hogy a Kölcsey személyének, költői alkatának értékelésében is jelenlévő szerepmódelll miképp szolgált mintaként a Petőfi-kultusz beszédrendjében.³⁹ Mindehhez érdekes adalék, hogy Kölcsey *Hymnus*ának keletkezése (1823) és megjelenése (1829) több mint egy évtizeddel megelőzte azt az irodalmi és közéleti diskurzust, amely egyre inkább az Alföldet kezdte sajátosan magyar tájként kezelni, s amely vízió aztán Petőfi Sándor verseiben vált leglátványosabban paradigmává. Minden bizonnyal a modern kelet-közép-európai himnuszok között is sajátos helyet elfoglaló⁴⁰ Kölcsey-vers hosszútávú sikerében az is közrejátszhatott, hogy az 1844-ben – épp *Az alföld* című Petőfi-vers publikálásának évében⁴¹ – megzenésített *Hymnusszal* utóbb már Petőfi hatása alatt

³⁸ Minderről összefoglalóan lásd: DÁVIDHÁZI, „»Szánd meg, Isten, a magyart«...”; „Őseinket felhozád«...”, valamint DÁVIDHÁZI Péter kötetbeli tanulmányát.

³⁹ „[...] a költő paraklétoszi szerepmintájának jelentőségét nemcsak az íróvilág, hanem a szélesebb s tán tanulatlanabb köztudat is megértette, sőt szükség esetén használta is. Halála után Petőfi alakja mindinkább ilyen szerepet kap; folyamodni lehet hozzá, hogy közbenjárjon Istennél egy-egy kérés teljesítése végett. A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy a transzcendens, sőt felismerhetően jézusi attribútumokkal ellátott költőre olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy evilági ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és reményekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel.” DÁVIDHÁZI, „»Szánd meg, Isten, a magyart«...”, 50–53, idézet: 50.

⁴⁰ Mindehhez lásd: Kiss Gy. Csaba, *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai* (Budapest: Nap Kiadó, 2011).

⁴¹ Eredeti megjelenés: *Honderű* 2/II, 14. sz. (1844. október 5.): 215. Vö.: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei* (1844. január–augusztus), s. a. r. Kiss József, RATZKY RITA és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 2 (Budapest: Akadémiai, 1983), 56, 361–372. Az Alföld nemzeti tájjá válásával kapcsolatban lásd: SÁRKÁNY, Oszkár, *A tájéskönyv változásai a magyar*

találkoztak az olvasók (és hallgatók). Így bár a költemény szövegéből nem feltétlenül következik a haza földjének a Dunától keletre eső területekre (s azon belül a Kiskunságra) lokalizálása, a Duna és Tisza közti termőre fordított táj Kölcsény általi ábrázolása (utólag) annak a kollektív elképzelésnek válhatott előképévé, kiindulópontjává, amely az Alföldet ruházta fel a nemzeti táj szerepkörével.⁴² Ugyanakkor megfontolandó az a belátás is, amit az Alföld földrajzi fogalmának alakulástörténetével foglalkozó szaktudós, Szilágyi Zsolt vetett föl nemrégiben megjelent monográfiájában, miszerint Kölcsény költeményében már benne volt egy efféle imaginárius „táj-teremtés” lehetősége. Olvasatában Kölcsény, talán épp debreceni tanára, Ercsei Dániel hatására alakította ki az 1823-as *Hymnus* „tájképét”. Ercsei, aki 1805-től volt a Kollégium rendes tanára, s akinek 1814-es országstatisztikájából az intézmény diákjai több nemzedéken át tanultak,⁴³ a következőképp jellemzi művében a keleti országrészt:

Északról, és Északi Napkeletről körülkeríti, és némely ágaival belé is nyúlik a' Carpathus, és szűkönn adja az áldást Árvának, Liptónak [...] Máramarosnak. E' közt a' Hegykarika közt esik az a' nagy térség, melynek diagonalissai [átlói] Eszéktől Husztig, és Újpalánktól Vátzig nyúlnak; és a' mely egy helyt fekete földjéből tsekély munka után önti az áldást a' köny-

költészetben Petőfiig (Budapest: Kertész József, 1935), 69–84; SINKÓ Katalin, „Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben”, *Ethnographia* 100, 1–4. sz. (1989): 121–154; VÖRÖS, *Természetszemlélet...*, 77; ALBERT Réka, „Te a magyar-nak képe vagy, nagy rónaságunk!», avagy a nemzeti tér táji reprezentációja”, in *Fehéren, feketén Varsánytól Ritítiig*, szerk. BORSOS Balázs, SZARVAS Zsuzsa és VARGYAS Gábor, 2 kötet., 1:81–95 (Budapest: L'Harmattan, 2004); KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete...*, 258–270; RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténetei: „Ők, akik nézték Hannibál hadát”*, Mesteriskola (Budapest: Atlantisz, 2022), 261–280. A *Hymnus* Erkel Ferenc-féle megzenésítéséről és előadásának kanonizációjáról lásd KIM Katalin tanulmányát kötetünkben.

⁴² E tekintetben érvényesnek tartom Milbacher Róbert (igaz, némileg más összefüggésben és eltérő példatárral megfogalmazott) álláspontját, miszerint a *Hymnus* közösségfogalmának kitágításához szükség volt Petőfi Sándor hatására is. Lásd: MILBACHER Róbert, „»A felébredett nemzet ebben az énekben magára lelt«: A *Hymnus* »nemzetisítésének« folyamatáról”, *Holmi* 26, 12. sz. (2014): 1624–1640, különösen: 1628–1630.

⁴³ SZILÁGYI Zsolt, *Az ismeretlen Alföld: A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején* (Budapest: BTK TTI, 2022), 15–16, 25. Köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy a tanulmány írása során eljuttatta hozzám könyvét.

nyenn élő Kúnnak: más helyt folyó homokos pusztáinn minden zöldséget megtagad [...].⁴⁴

Szilágyi szerint a *Hymnus* – az Ercsei-féle statisztikához hasonlatos *térképészeti* szemléletet tükrözve, mintegy madárperspektívából – úgy jeleníti meg

[...] a „szép hazát”, mint amelynek határa a „Kárpát szent bérce”, és amelynek központi része a Duna és a Tisza által termőre fordított táj, az Alföld. A Kárpátok „szűkőn” adott áldása miatt figyelme a „nagy térség” könnyen élő kunjainak gazdag termésű földjére vetült [...]. Kölcsey azzal, hogy konkrétan e vidékhez kötötte Árpád hős magzatjainak felvirágozását, áthelyezte a magyar föld szimbólumát a hegyvidékről a bőséget jelentő alföldi tájba, és ezzel végérvényesen összekötötte az Alföldet a magyarságot éltető, megtartó szerepkörrel.⁴⁵

Mint Kazinczyhoz küldött leveleiből tudható, Kölcsey – a magyar nyelvvel kapcsolatos eltérő felfogásuk miatt – többször bírálta Ercsei stílusát és filozófiai könyvének első kötetét is (1813),⁴⁶ ugyanakkor nem zárható ki az emlegetett 1814-es *Statistica* valaminő hatása: a kötet megvult Kölcsey Ferenc könyvtárában.⁴⁷ Épp ezért, az Ercseit emlegető lázas levelekből kiindulva, valószínűsíthető Szilágyi állítása, miszerint Kölcsey „amíg Debrecenben élt, nyomon követte tanára munkásságát, s úgy látszik, jól ismerte művét, a [...] *Statisticát*.”⁴⁸ S ami a *Hymnust* illeti, az is nehezen tagadható, hogy a vers említett, tájleíró szakasza – eltérően a fiziko-teológiai napszak- és évszakversek rögzített nézőpontjától, vagy a mezei séták nyomvonalát kö-

⁴⁴ ERCSEI Dániel, *Statistica. Első darab. Közönséges statistica és Magyar Ország Statisticája* (Debrecen: Nyomtatta Csáthy György, 1814), 109. Idézi: Uo., 15.

⁴⁵ Uo., 16.

⁴⁶ „Kölcsey Ferenc – Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. január 22.”, in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt., 11:195–196 (Budapest–Debrecen, 1890–2013); „Kölcsey Ferenc – Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. március 28.”, in Uo., 14:84–87.

⁴⁷ Vö.: SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc könyvtára...*, 107.

⁴⁸ SZILÁGYI, *Az ismeretlen Alföld...*, 16.

vető barokkos leírásoktól – jellemezhető egyfajta térképészeti perspektívával, pontosabban azzal is. Meglátásom szerint a 2–3. versszak tájleírása – filmes szóhasználatával élve – egyszerre érvényesít közelképeket és egy fölülnézeti nagyított látvány megalkotásakor. Az egymás után felvillanó sajátosan magyar tájak (Kunság, Tokaj) és a mezőgazdasági prosperitás hozzájuk kapcsolódó szimbólumai (ért kalász, szőlővessző) leginkább egy közszolgálati csatornán futó turisztikai műsor pár másodperces vágóképeit idézik, amelyekben idegenforgalmi célpontokat és afféle hungarikumokat mutatnak be. Ugyanakkor ha a vers e két strófáját történelmi narratívaként (is) olvassuk, a tájleírás voltaképp egy keletről nyugati irányba való terjeszkedést vázol fel, melynek kezdete az ősök bejövetele a Kárpátok hegláncán keresztül („Őseinket felhozád / Karpat’ szent bérczére”), végpontja pedig Bécs 1485-es ostroma („S nyögte Mátyás’ bús hadát / Bécsnek büszke vára”). Mintha egy interaktív térképet látnánk, a Kárpát-medence térképét, rajta a nyugat felé tartó, egyre terjeszkedő magyarokkal. A térképet a fölülnézeti látkép tagolása teremti meg: a bemutatott tájnak határa van (Kárpátok), folyók szelik át (Tisza, Duna), földterülete változatos (Kunság, Tokaj). A tájban benne lévő ember csakugyan nem lát be ilyen távlatokat – persze közvetlen környezetét érzékelheti változatosnak⁴⁹ –, csak az, akinek valóban „térkép e táj”. Azonban a *Hymnus* „térképe” nem azt a funkcionális-objektívált (katonai) tájszemléletet tükrözi, amelyről a százhusz évvel későbbi Radnóti-vers beszél: sokkal inkább az egyes ember által beláthatónál és bejárhatónál nagyobb (országnyi) tér nemzeties áttelekésítésének lehetünk tanúi a verset olvasva. Míg a *Nem tudhatom*ban szereplő pilóta számára a felülről szemlélt táj térkép volta épp a térhez fűződő viszony *személytelenségében* áll (s teszi a gyümölcsöst, a bakterházat és a szelíd tanyát „fönről pusztítandó” objektumokká), Kölcsey művében a táj térképszerűsége a nemzet tagjainak kollektív érzelmi bevonódását szolgálja: a nemzet egymástól távol élő és egymást nem ismerő tagjainak közös reprezentációs terét, a közösen birtokolt haza nagyhatású képzetét alkotja meg.

⁴⁹ Uo., 14.

Völgyek és bércek, tenger és zivatar

A 2–3. historizáló és tájleíró versszak után következik be a *Hymnus*ban az első, s leglényegesebb dramaturgiai váltás, hiszen az indulatszóval jelzett történelmi fordulópont („Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben”) következményeképp a kiválasztott nép *megérdemelt* szenvedéseinek lajstromát olvashatjuk a továbbiakban (tatárjárás, törökdúlás). Ugyanakkor az 5. versszak nem csupán az isteni büntetés megnyilvánulásaira, hanem a büntetés okaként és következményeként egyszerre értelmezhető viszálykodásra (*discordia*) is utal: „Hányszor támadt tennfiad / Szép hazám kebledre, / 'S lettél magzatod miatt / Magzatod' hamvvedre?” Miképp a kiválasztott nép történelmi helyzete, úgy a korábban kánaáninak festett hazai föld képzete is elhomályosul, átadva a helyet egy ószövetségi utalásrendszerrel átszőtt, már-már apokaliptikus látomásnak.

A vers e fordulópontjával kapcsolatban fontos lehet témánk szempontjából kiemelni egy megoldást. Miképp Dávidházi Péter megjegyzi, a 4. versszakban szereplő, villámokat szóró Isten egyszerre ószövetségi,⁵⁰ s egyszerre hordoz zeuszi jegyeket – ahogy a keretversszakokban emlegetett „védő kar”, melyet az Úr a magyarok felé (föle) nyújt, szintén egyszerre utalhat az erős kezét kinyújtó, s azzal a zsidó népet Egyiptomból kivezető Istenre (5Móz 26,5–10), valamint az ellenség oldalirányú támadásától és az égből érkező csapásoktól egyaránt védelmet nyújtó, Zeust sérthetetlené tevő *aigiszre*.⁵¹ Akárhogyis, az „elsújtád villámidat / Dörgő fellegedben” sorok újraidézik a költemény alcímében szereplő *zivartart*. Míg a dicső múltat fölfestő 2–3. versszakban csak implicité vannak jelen az ország prosperitását biztosító *optimális* természeti feltételek (az „ért kalászt” eredményező napfény, és szellő [„lengettél”]), a „dörgő felleg” már explicit módon utal az isteni büntetés bekövetkeztére (többek között a természeti csapásokként értett *szélsőséges* éghajlati viszonyokra), melyet majd az utolsó versszak bővít komplex látomássá.

Ezelőtt azonban a költemény által felépített „tájkép” kitágul, vagy amiképp Kölcsey egy fiatal értelmezője sejteti, a *Hymnus* didaktikusan „vezeti

⁵⁰ Lásd például: „És dörgött az égből az Úr, És a Magasságos hangot adott. Ellövé nyilait és szétszórta azokat, Villámot, és összekeverte azokat.” (2Sám 22,14–15)

⁵¹ DÁVIDHÁZI, „»Szánd meg, Isten, a magyart«...”, 39.

a tekintetet” egy fiktív-mitikus térben,⁵² az *egyén* számára is érthetővé téve a közösség szenvedéseit és közös felelősségét. A komplex időbeli viszonyokat tükröző (jelen- és múlt idejű igealakokat váltogató) 6–7. versszakban a honját nem lelő üldözött már „Bérczre hág és völgybe száll” – ez a megfogalmazás nélkülözi a földrajzi konkrétságot, mégis gazdagítja az eddig belakott teret, továbbá újabb bibliai allúziókkal egészíti ki a költeményt.⁵³ A versbéli föl-le mozgást (bérc, völgy) – mely egyébként megismétli a honfoglalás mozzanatát, de immár nem Isten által vezetve – horizontális térbeliség egészíti ki („Bú ’s kétség *mellette*”), majd a völgybe szállás végpontját érzékeltető 6. versszak utolsó két sora apokaliptikus képeket társít az egyéni perspektívájú szemlélődéshez és a vertikális térbeliséghez: „Vérözön lábainál, / ’S lángtenger fölette”. A korábban szereplő fogalompárokat (bérc/völgy, mellette/fölötte, vérözön/lángtenger) követően a 7. versszak már a múlt és a jelen oppozíciója alapján tölti fel jelentéssel a látványt, az értéktelített múlt és a dicstelen jelen feszültségét fokozva, ugyanakkor ezúttal szentimentális-romantikus hatáselemként a romkultusz is szerepet kap: „Vár állott, most kőhalom, / Kedv ’s öröm röpkedtek, / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyettek.”⁵⁴ Jóllehet itt már elmaradnak a pontos helymeghatározások, a romvárok említése szintén gazdagítja az ábrázolt haza

⁵² MODOR Bálint, FÜLÖP Barnabás, CZABÁN Samu és BOCSIK Balázs, *Balsors és víg eszten-dő – könyvajánlónk öröközöldekkel*, hozzáférés: 2024.03.16, <https://merce.hu/2023/12/30/balsors-es-vig-esztendo-konyvajanlonk-orokzoldekkal/>. A Kölcsey *Hymnusát* tárgyaló idézett szakasz szerzője BOCSIK Balázs.

⁵³ „Egy szó kiált: A pusztában készítsétek az Úrnak útát, ösvényt egyengessetek a kietlenben a mi Istenünknek! Minden völgy fölemelkedjék, minden hegy és halom alászálljon, és legyen az egyenetlen egyenesség és a bércek rónává.” (Ézs 40,3–4)

⁵⁴ KÖLCSEY, *Versék és versfordítások...*, 104. A strófa 5–6. sorának („S ah szabadság nem virúl / A’ holtnak véréből”) érdekessége, hogy a „virúl” ige révén visszautal a költemény 2. versszakára, amely a Kárpát-medence Árpád leszármazottaival való benépesülését természeti metaforikával („felvirágozának”) írja le. Az előbbi szakasz egy politikai fogalomhoz, a szabadsághoz köti a virulás/virágkozás képzetkörét, azaz annak hiányát, emlékeztetve az olvasót az isteni áldás logikájára. Amiképp Árpád hős magzatjainak „felvirágozása” is abból volt levezethető, hogy magyarok az Úr segedelmével és áldásával jutottak el a paradicsomi állapotba („Öseinket felhozád / Karpat’ szent bérceze”, s „Ál-talad nyert szép hazát / Bendegúznak vére”), úgy a szabadság visszanyerése sem eszközölhető ki az isteni áldás újbóli kérése nélkül (a feleslegesen kiontott vér és könnyzápor önmagában nem elegendő Isten kiengeszteléséhez). Mindez dramaturgiai elő is készíti a záró keretversszak Istent újból megszólító szövegét.

képét – a Balaton-felvidéki romvárat megéneklő, széleskörben ismert Kisfaludy-regék okán a korabeli művelt olvasó jó okkal gondolhatta, hogy a költemény e szakaszában említett romok odaérthetők a Magyar Királyság dunántúli területére is.

A mondattani szempontból legbonyolultabb szerkesztésű⁵⁵ utolsó (keret) versszak visszatér a költemény alcímében említett éghajlati metaforához, némileg átalakítva, képszerűvé téve idézi újra az áldást kérő első strófát. A felszólító módú igét és a szórendet is módosító („Isten, áldd-meg ’a Magyar” → „Szánd-meg Isten ’a Magyar”) zárlat az első versszakban szereplő felszólítások bővítmenyét („Jó kedvvel, bőséggel”) és mellékmondattát („Ha küzd ellenséggel”) egy új, eltérő értelmű tárgyi mellékmondatra („Kit vészek hányának,”) és egy szintén összetettebb jelentésű bővítmeny-re („Tengerén kínjának,”) cseréli föl. A legfeljebb memorizálaskor és szavaláskor feltűnő – a költeményt szóról szóra nem elemző, csak bemagoló általános iskolai diákok számára gyakran akár értelmezési zavart okozó⁵⁶ – apró változtatások révén a *Hymnus* záróstrófája sokkal képszerűbb, mi több, látomássá lényegíti az alcímbe megidézett zivatart. Az utolsó versszak első négy sora –

Szánd-meg Isten a’ Magyar
Kit vészek hányának,
Nyujts feléje védő kart
Tengerén kínjának.⁵⁷

– szorosan olvasva eltéríti az eddig szárazföldre (jóllehet változatos [Tokaj és Kunság; bérc és völgy] és két folyó szelte szárazföldre) vetített tájképet, a vers több korábbi motívuma által is megtámogatva. A fenti négy sor révén kibomló imaginációban a magyarság *tengeri viharban hánykolódó hajóként* tűnik föl, amely nemcsak hatásos szentimentális-romantikus szcena, de újabb bibliai utalás – elég Noé bárkájára (1Móz 6–9) vagy Jónás könyvé-

⁵⁵ A *Hymnus* mondatszerkesztését és rímrendszerét átfogóan elemzi: SZAUDER, „Kölcsey Ferenc: Himnusz...”, 228–230.

⁵⁶ A *Hymnus* általános iskolai memoriterként való megtanulásával kapcsolatban lásd KUCSERKA Zsófia tanulmányát tetetünkben.

⁵⁷ KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 105.

nek vonatkozó történetére utalnunk (Jón 1,1–16). Mint a korszak költészeti köznyelvében gyakorta, a 'tenger' kifejezés ez esetben sem hordoz különösebb kulturális-földrajzi jelentéssz összefüggést, leginkább a magyarságot ért kínok sokaságára (nagyságára, mennyiségére) utal metaforikusan,⁵⁸ mely azonban a „Kit vészek *hányának*” sorral összeolvasva a hánykolódás, a meredek hullámok között való nehézkes egyensúlyozás képzetét idézi föl.⁵⁹

A magyar nép „zivataros századaiból” kiáltó szótart beszélője tehát a jól ismert toposzok révén megidézett, részint alföldi és kelet-magyarországi, részint (legalábbis odaérthetően) pannon tájból egy elvont mitikus-bibliai térbe jut el (vagy jut vissza) – mindezt voltaképp már a „lángtenger”-t és „vérözön”-t említő 6. versszak anticipálja –; az utolsó strófa komplex imaginárius képe pedig a magyarság szenvedéseinek a látványos érzékeltesével, képszerűvé tételével támogatja meg az Istenhez és saját népéhez egyszerre szóló parakléosz argumentációját.

⁵⁸ Vö.: „2) Átv. mint melléknév jelent valami sokat, nagy számút, nagy terjedelműt. *Tenger nép gyülekezett össze. Tenger búknak közepette, mihez fogjak epedt szív.* (Kartigám). *Tenger adóssága van. Tenger sok gabona. Tenger nép.*” CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, 6 kötet. (Pest–Budapest: Emich Gusztáv–Athenaeum, 1865–1874), 6:210 [kiemelések az eredetiben]. Kölcsey esetében a kifejezés egy fordított szórendű birtokos szerkezet részeként szerepel ('kínjának [a] tengerén').

⁵⁹ Horváth János már felhívta a figyelmet a *Hymnusban* szereplő „Tengerén kínjának” sor összecsengésére Kisfaludy Sándor *A' Kesergő szerelem* című művének vonatkozó sorával („Mint Petrarcha volt Laurának, / Tengerében kínnyának?” [XI. Ének]). Mindehhez lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: KÖLCSEY, *Versek és versfordítások...*, 735. Kisfaludy Himfy-verseiben, amennyiben nem természeti környezetre utal, a „tenger” szintén gyakran szerepel 'sok', 'sokaság', 'rengeteg' értelemben. Lásd példaképp: „Az életnek tengerében” (1. Dal); „Sírva tenger könnyeim / Írva halom verseim.” (25. Dal); „Az éj tenger csillagai” (67. Dal); „Keservimnek tengeréből” (140. Dal); „Siralminnak tengerében” (XVII. Ének). *A' Boldog szerelem* I. Énekében: „Innen nézem bátorságból / A világ nagy tengerét / Innen nézem szabadságból / A föld sok rabemberét.” KISFALUDY, *Összes költeményei...*, 1:7, 22, 42, 61, 79, 94, 134. Szili József úgy fogalmaz Kölcsey jelzőhasználatáról írva, hogy a *Hymnusban* szereplő összetételek „a korabeli emelkedett verses beszéd közhelyeinek szintjén foglalnak helyet. [...] Nem e kifejezések eredetiségét firtatom, csak viszonylagos egyszerűségüket és egyenműségüket állítom. A *vérözön* előfordul Kölcsey korábbi költeményeiben, de nem a *Hymnusban* hordozott jelentéssel: »Vedd e csókban forró lelkemet, / Néked minden órát életemből, / Érted vérözönrel szívemet!« (Jegyváltó) »S mért, hogy szívem nem reped meg / Vérözönrel keblemen?« (Elfojtódás) A *Hymnus*-beli *vérözön* a biblia korszakváltást jelző *vízözön*éhoz méri magát. A *tengeren kínjának* a *Doboziban* felhangzó *örvényén fájdalmanak* kifejezéssel alkot párhuzamot.” SZILI József, „Dialogosz a líratörténettel”, *Helikon* 47, 1. sz. (2001): 38–61, 49 [kiemelések az eredetiben].

Összefoglalás: „...annak mit rejt e térkép?”

Írásomban összességében három reflexót fogalmaztam meg Kölcsey *Hymnus*ával kapcsolatban, ezek a Kölcsey-életmű és a *Hymnus* tájszemléletével (1), azon belül a térképészeti perspektívával voltak kapcsolatosak (2); végül a tengeri vihar képzete kapcsán azt hangsúlyoztam, hogy a költemény egyszerre kezeli konkretizált magyar földként és imaginárius bibliai térként a hazát (3).

(1) A Kölcsey-versek tájszemléletét és a *Hymnus* 2–3 strófáját elemezve amellet érveltem, hogy Kölcsey életműve és a *Hymnus* – bár nem tájvers – magán viseli a tájköltészet 18–19. századi formálódásának jeleit. Ha a tájleíró költészet metódusainak és témáinak alakulástörténetét egy skálaként képzeljük el, melynek egyik végén az idealizált, árkádikus tájakat megidéző alkotások állnak, a másikon pedig a földrajzi tér nemzetiesítését Petőfi hatására végző versszövegek, azt mondhatjuk, Kölcsey életműve és a *Hymnus* átmeneti fázist képvisel. Kölcsey 1810-es évektől keletkezett verseiben és a *Hymnus*ban már a romantikára jellemző historizáló látásmóddal és időnként földrajzilag beazonosítható tájakkal is találkozunk, ugyanakkor ezekben a szövegekben még jól láthatóan a nemesi nemzetfelfogásra utaló toposzkészlet (a dicső múlt szembeállítás az értékvesztett jelennek; *fertilitas Hungariae* stb.) jelenik meg, miképp a *Hymnus*ban fölfestett magyar táj jelentősége is leginkább annak *hasznosságából*, *megművelt* jellegéből következik. A nemesi-nemzeti patriotizmus szótárának leváltása/demokratizálása, az „igénytelen szépség” fölfedezése – melynek nyomai Verseghy Ferenc és Petőfi szülőföldverseiben⁶⁰ érzékelhetők –, illetve a hazai tájak instrumentalizáló jellegű nemzetiesítése (Garay János *Balatoni kagylók* kötetétől Jókai Mór Erdély-regényeiig) már egy másik történet. Emellett a költeményben (a fiziko-teológiára és Petőfire éppúgy jellemző) aprólékos leírások helyett nagy szimbólumokkal, *országos jelképekkel* találkozunk,⁶¹

⁶⁰ Mint Radnóti Sándor is megjegyzi, Petőfi alföldi témájú versei eredendően nem „hazafias-identifikáló” szövegek voltak, hanem a szülőföldet megéneklő alkotások, csak hosszútávú következményeikben váltak azzá. RADNÓTI, *A táj keletkezéstörténete...*, 271–272.

⁶¹ Kovács Sándor Iván ebben ragadja meg Kölcsey és Petőfi tájfelfogásának különbségét: „Kölcsey *Rákos nimfájához* fordul, s abban az »országos« jelkép a Rákos mező: a hajdani országgyűlések színhelyét jelenti. Petőfi majd éppen Kölcsey szülőföldjének leíró remek-

melyeket sűrűn szőtt mitológiai-bibliai utalásrendszer ölel körül. Így a *Hymnus* tája sokkal inkább vízió, mintsem „természet után” festett alkotás.

(2) A *Hymnus* író Kölcsey kreatívan komponálta nemzeti imájába a földrajzilag beazonosítható, sajátosan magyarként láttatott tájegységeket, a vers tájleíró szakaszait pedig (legalábbis feltételezhetően) a korszakban még meglehetősen újszerű térképészeti országkép alapján formulázta meg. Kölcsey alkotása – jóllehet alapvetően Istenhez szóló fohász – a hazai idealizált tájakat bemutató himnuszok típusával is rokon;⁶² a vers hatásosságát erősíti, a haza iránti elköteleződés érzelmi többletét fokozza a territoriális nemzeti térként értelmezett magyar táj megjelenítése – mindez pedig a *Hymnus* szövegében a tér időbeli (történelmi) és földrajzi dimenziójának együttes láttatásával történik meg. Mint Szerb Antal utalt rá *Magyar irodalomtörténetében* (1934), Kölcsey romantikus elvágyódása nem ismert evilági (földrajzi) határokat, de mint ember mindössze Pozsonyig jutott.⁶³ A korabeli Magyarország átlag társadalmát (a paloták és kunyhók lakóit egyaránt) még kevésbé jellemezte a földrajzi mobilitás. Kölcsey *Hymnusa* azonban – a maga szándékolt vagy csupán asszociált térképészeti látásmódjával – alkalmasnak találtatott a haza imaginárius megjelenítésére: a kézreálló, tradicionális jelképrendszert felhasználva határokat, karaktert, arculatot adott egy hatalmas, a korban szinte beutazhatatlan országnyi térnek; egyszerre tudta látni a kunsági búzamezőn lengedező ért kalászt, a tokaji szőlővesszőt, és a Kárpátoktól Bécsig nyomuló magyarságot.

(3) A *Hymnus* azonban nemcsak kihajtható, régi térkép, hanem romantikus látomás is. Ha elvonatkoztatunk a 2–3. versszak hosszasan taglalt tájleírásától, s a vers egészét e szempontból vizsgáljuk, láthatóvá válik, hogy egy bibliai utalásrendszer alapján szerveződő (alakuló-formálódó) komplex látképpel van dolgunk. Az alcímben szereplő zivatar a 4. versszaktól egészül ki újabb éghajlati-természeti képekkel, vizuális és auditív hatáselemekkel (villámlás, dörgő felleg, vérözön és lángtenger, halálhörögés), amely aztán az utolsó versszak tengeri vihart idéző soraiban kulmi-

léséhez veszi tárgyul A Tiszát, de a *Hymnus* jelképisége nélkül.” Kovács, „*Dunaiság, Tiszaiság*”...

⁶² Mindehhez lásd: Kiss Gy., *Hol vagy hazám?...*, 86–89.

⁶³ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet* (Budapest: Révai, 1935²), 266.

nál. Mindez arra utal, hogy Kölcsey versében a haza imaginárius képe – ahogy a magyarság is sokféle szerepben bukkan föl („őseink”, „Bendegúznak vére”, „Árpád’ hős magzatjai”, „vert hadunk”, „üldözött”) – sokkal összetettebb, mint elsőre gondolnánk. A haza földje lehet tejjel és mézzel folyó Kánaán, de lehet a kínok tengere is.